

דף שבועי

בס"ד

פרשת כי תצא, תשפ"ו, מספר 1682

מי היה ומי לא היה בן סורר ומורה יונה בר-מעוז

ומכאן למסקנות, מתי אין לשפוט לחומרה בן שסרח. לפי פשט הכתובים מקיימים את הדין כאשר גם האב וגם האם מאוחדים בצערם על אודות התנהגות הבן, ואינם מוצאים כל נקודות לזכותו, ומכאן משמע שבאורח חייהם אין פגם שיוכל היה לגרום לבן לצאת לתרבות רעה. לכן התורה מקדימה ואומרת אילו מערכות יחסים בבית עלולות לגרום לבעיות ואין להאשים את הבן.

המערכה הראשונה היא כשיש מרחק תרבותי ומנטלי בין שני ההורים, כמו במשפחה שבה נשא האב אישה שבאה מתרבות זרה לו, ונישואים אלו לא באו מרצונה החופשי של האישה, ולכן גם אין לה נכונות נפשית להתאים את ערכיה לערכי הבעל. זהו המצב בלקיחת שבוייה מלחמה לאישה. בתולדות האומה יש מעין נישואים אלה, כאשר הגר השפחה המצרית ניתנה לאברהם, ולכן לא יפלא שגדל ילד שהיה צורך להרחיקו מן הבית, כמו ישמעאל, אך לא הייתה כל הצדקה להמיתו כ'בן סורר ומורה'.⁴

גם מערכת נישואים, שיש בה כמה נשים לגבר אחד והוא מעדיף אחת מהן, יוצרת באופן טבעי קשיי התנהגות אצל הבן של האישה הפחות אהובה, ואי אפשר לדון אותו בחומרה. ראינו דוגמה כזאת בחיי האבות כאשר ראובן בנה של לאה השנואה חילל את כבוד אביו, והמשפט הא-לוהי היה שהוא לא נדחה מכלל עם ישראל, ולא עוד אלא שהתורה המשיכה לכנותו 'בְּכוֹר' (בר' לה:כג),⁵ וכמובן גם הוא לא היה נשפט כ'בן סורר ומורה'.

מערכת היחסים שבין יצחק ורבקה אף היא מלמדת אותנו מתי אי אפשר להתייחס לבן כאילו היה סורר ומורה, גם כאשר מעשיו הם למורת רוח לשני ההורים.⁶ במערכת הנישואים של הורי עשו יעקב לא היה גורם זר שהפריע והאהבה שררה בין

מקובל שסדר המצוות בספר דברים מדוקדק ביותר, כפי שנאמר כבר בתלמוד:¹

אמר רב יוסף: אפילו למאן דלא דריש סמוכים בעלמא, במשנה תורה דריש, דהא רב יהודה בעלמא לא דריש, ובמשנה תורה דריש.

לכן יש מקום לחפש משמעות לעובדה שדין 'בן סורר ומורה' (דב' כא:יח-כא) בא לאחר מצוות העדפת הבכור, גם אם האם אינה אהובה כאישה אחרת, ומדוע אותה מצווה באה לאחר מצוות 'אֶשֶׁת יִפְתָּ תֹאֵר' (שם:יא).

אומנם, סמיכות הפרשיות האלה כבר נדרשה על ידי חז"ל,² אך ניתן לדרוש אותה בדרך אחרת כפי שנעשה להלן.³

נראה ששתי המצוות שקדמו לדין 'בן סורר ומורה' מלמדות אותנו כמה עקרונות בענייני חינוך,

* יונה בר-מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובבית הספר ללימודי יסוד ביהדות. היא הייתה עובדת בכירה במפעל מקראות גדולות 'הכתר', שם עסקה בהתקנת פירושי המפרשים.

** המאמר מוקדש לעילוי נשמת יפה ליובה הראל בת יעקב ישעיהו ז"ל, אימה של מירי אלבו (המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר-אילן), שהנחילה למשפחתה את אהבת התורה והשפה העברית.

*** מאמר זה נכתב גם בהודיה כפולה לה', על הגעתו למצוות של כרם נכדי, בנם של יוסף ושיירי בר מעוז, ועל נישואיו הקרבים של נכדי ישראל מנצר (בנם של חנניית ואברהם ישעיה) לבחירת ליבו אילה דרדזן. יהי רצון שבכל ימי חייהם יהיה ביתם מלא ביראת שמים ובברכת ה'.

1 בבלי יבמות ד ע"א. בתרגום חפשי: רב יוסף אמר שגם מי שאינו דורש סמיכות כתובים, דורש הוא בספר דברים. שהרי ר' יהודה לא דרש כלל סמיכות כזאת, אבל הוא כן דרש אותה בספר דברים.

2 רש"י סיכם את דעת חז"ל בפירושו לדברים כא:יא: "וְלִקְחָתָּ לָךְ אִשָּׁה" - לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע (ראו קידושין כא ע"ב); שאם אין הקדוש ברוך הוא מתירה, ישאנה באיסור. אבל אם נשאה, סופו להיות שונאה (ראו ספ"ד ריד), שנאמר אחריו: 'כִּי תִהְיֶינָה לְאִשׁ וְגו' (להלן:טו). וסופו להוליד ממנה בן סורר ומורה. לכן נסמכו פרשיות הללו.

3 ד"ר דבורה אושפיזאי כבר כתבה בהרחבה על נושא זה: "בן סורר ומורה, ניתוח המקורות והיבטים פסיכולוגיים", **שמעתין**, גיליון 137-138, תשנ"ט. המאמר נמצא באתר דעת:

<https://www.daat.ac.il/he>

[il/kitveyet/shematin/ushpizai-ben.htm](https://www.daat.ac.il/he/kitveyet/shematin/ushpizai-ben.htm)

4 אולי לדבר דומה כיוון רבי יהודה במשנה סנהדרין ח, ד: "אם לא היתה אמו ראויה לאביו, אינו נעשה בן סורר ומורה".

5 בר' לה:כב-כג: "וַיְהִי בְּשָׁלֹחַ יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ הַחֵדָּה וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת-בִּלְהָה פִּלְגֶּשׁ אֲבִיו וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל וַיְהִי בְנֵי-יַעֲקֹב שְׁנַיִם עָשָׂר. בְּנֵי לֵאָה בְּכוֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן, וְכֵן יֹאמֵר יַעֲקֹב לִפְנֵי מוֹתוֹ: "רְאוּבֵן בְּכֹרִי אֶתָּה" (בר' מט:ג).

6 בר' כו:לד-לה: "וַיְהִי עֲשׂוֹ בֶן-אַרְבָּעִים שָׁנָה וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת-יְהוּדִית בַּת-בְּאֵרִי הַחֲתִי וְאֶת-בְּשֵׁמֶת בַּת-אֵילָן הַחֲתִי. וַתִּהְיֶינָה מֵרַת רוּחַ לְיַצְחָק וּלְרִבְקָה".

בן סורר ומורה שחטא לאביו, שהוא קצר מאוד, לבין הזמן הקצר שעבר בין יצירת האדם לבין חטאו באכילה מעץ הדעת.

בן סורר ומורה נידון ונענש רק במרווח הצר שבין זמן היותו פטור מעונשים לבין הזמן שהוא בעצמו עשוי להיות אב:

בן סורר ומורה, מאימתי נעשה בן סורר ומורה? משיביא שתי שערות ועד שיקיף זקן, התחתון ולא העליון... בן ולא איש; הקטן פטור, שלא בא לכלל מצות (משנה סנה' ח, א). ומכאן שהאפשרות להיות 'בן סורר ומורה' מתפרסת במהלך החיים על פני 3 חודשים בלבד: מגיל 13 ועד גיל 13 ו-3 חודשים.

בדומה לזה נמצא לפי חז"ל לוח זמנים מצומצם מאוד בין יצירת אדם הראשון לבין חטאו:

כיצד נברא אדם הראשון? שעה ראשונה הוצבר עפרו, שניה נברא צורתו, שלישית נעשה גולם, רביעית נתקשרו אבריו, חמישית נתפתחו נקביו, ששית נתנה בו נשמה, שביעית עמד על רגליו, שמינית נזדווגה לו חוה, תשיעית הכניסו לגן עדן, עשירית ציווהו, אחד עשר סרח, שתים עשר נטרד והלך לו, לקיים מה שנאמר "וְאָדָם בֵּיָקָר בְּלִילִין" (תה' מט:יג).⁹

הדרך שבה פירשנו את דברי ר' יונתן מקבלת חיזוק-מה מסמיכות הפרשיות בספר דברים, כי מייד לאחר פרשת 'בן סורר ומורה' נאמר: "וְכִי-יְהִי בְּאִישׁ חֲטָא מִשְׁפָּט-מִתּוֹ וְהוֹמַתָּ" (דב' כא:כב), שהרי הדברים הללו נכונים באופן כללי גם לאדם הראשון, שחטא חטא שיש בו משפט מוות.

כמו כן, אם מדובר בר' יונתן התנא מהדור הרביעי של התנאים, מופלאה היא אמירתו שהוא יושב על קבר 'בן סורר ומורה', שהרי היה כוהן,¹⁰ אבל אם נכונה פרשנותו, אין הדברים אמורים כפשוטם, אלא שגם ר' יונתן כמו כולנו, כל בני האדם, יושב על קבר מאז חטא אביו הראשון, שבעט בסמכות עושהו ואכל בלא רשות, אף שהיה שרוי בטובה מאין כמוה בגן עדן.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

9 אבות דרבי נתן א, ח. בבלי סנהדרין לח ע"ב נותן תיאור קרוב לזה מדברי ר' יוחנן בר חנינא.

10 זאת למדים מבבלי בבא מציעא צ ע"ב: בְּעָא מִינֵיהּ רַבִּי יוֹנָתָן מִרַבִּי סִימְאִי: חֲסִמָּה מִבְּחוּץ, מַהוּ? "שׁוּר בְּדִישׁוֹ" אָמַר רַחֲמָנָא, וְהָא לֹא בְּדִישׁוֹ הוּא, או דְּלִמָּא לֹא תְּדוּשׁ בְּחִסְמָה אָמַר רַחֲמָנָא? אָמַר לוֹ: מִבֵּית אֲבִיךָ אֲתָה לְמַד: "יֵין וְשֶׁכֶר אֵל תִּשְׁתֵּי אֲתָה וּבְנִיךָ אֲתָה בְּבֹאֲכֶם". בְּבֹאֲכֶם הוּא דְּאִסּוּר, הָא מִישְׁתָּא וּמִיַּעַל שְׂרִי (ההדגשה שלי. הציטוט מאתר ספריא).

בני הזוג, אך לא הייתה תמימות דעים ביניהם איך לחנך את הילדים, שהרי נאמר עליהם: "וַיֵּאָהֶב יַחֲזָק אֶת עֹשׂוֹ כִּי-צִיד בְּפִיו וּרְבִקָּה אֶהְבֶּת אֶת-יַעֲקֹב" (בר' כה:כח). כמו כן ברור שהם לא היו יכולים לעמוד בפני בית דין שישפוט את הבן הסורר ולטעון: "אֵינְנוּ שֹׁמְעֵי בְּקִלְנוֹ" (דב' כא:כ), כאילו יש להם קול אחד בלבד, שהרי רבקה אמרה ליעקב: "וְעַתָּה בְּנִי שִׁמְעֵ בְּקִלִּי לֵאשֹׁר אֲנִי מִצְוָה אֲתָךְ" (בר' כז:ח), והציווי שלה התנגש עם הציווי של יצחק לעשו.

מן הפשט של דברי הוריו של הבן, שטוענים שהוא "זולל וסובא", נוכל ללמוד דבר נוסף; בן שגדל במשפחה דלת אמצעים, אי אפשר יהיה להאשימו בכך, כי לא תהיה קיימת אפשרות כזאת שהוריו יהיו עדים לה. גם הפרשנות של חז"ל שהוא גונב כסף מאביו ומוציאו על לא פחות מתרטימר בשר וחצי לוג יין,⁷ מראה שהמצב הכלכלי בבית של ההורים סביר מאוד.

פרשנות חז"ל מעלה אפשרויות נוספות שבהן הילד הרך עשוי לגדול באווירה שתגרום לו מצוקה, במיוחד חברתית, ואז לא יהיה ניתן לדונו כ'בן סורר ומורה', שכן כך פירשו את דב' כא:יט-כ:

היה אחד מהם גידם או חגר או אלם או סומא או חרש, אינו נעשה בן סורר ומורה, שנאמר "וְתִפְשׁוּ בוֹ אָבִיו וְאָמֹר" – ולא גדמין; "וְהוֹצִיאוֹ אֹתוֹ" – ולא חגרין; "וְאָמְרוּ" – ולא אלמין; "בְּנֵנוּ זֶה" – ולא סומין; "אֵינְנוּ שֹׁמְעֵי בְּקִלְנוֹ" – ולא חרשין.

לזה מוסיף רבי יהודה⁸ אי התאמות פיזיות בין האב והאם שעלולות לדרדר את הבן להתנהלות נלוזה: "ר' יהודה אומר: אם לא היתה אמו שוה לאביו בקול ובמראה ובקומה, אינו נעשה 'בן סורר ומורה'".

ניתן להבין את דברי ר' יהודה כדרישה הגיונית. אם נדמה לעצמנו הורים שנראים שונים זה מזה בצורה קיצונית, והסביבה מגיבה למראיהם בהערות לעג, גיחוכים או אף רק במבטי השתוממות, והילד בצעירותו קולט את היחס של הסביבה, הוא במצוקתו בועט בסמכות ההורית. מכאן שבכל ההגבלות שמנו חז"ל לדין 'בן סורר ומורה' יש היגיון פסיכולוגי רב, ולכן המסקנה של ר' יהודה ור' שמעון סבירה: "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב? דרוש וקבל שכר" (שם).

אין המסקנה הזאת נסתרת מתוך דבריו התמוהים של ר' יונתן: "אני ראיתי וישבתי על קברו" (שם), שהרי איש חוץ ממנו לא ראה את הקבר, אף שדינו של 'בן סורר ומורה' נעשה בפומבי לעין כול: "וְהוֹצִיאוֹ אֹתוֹ אֶל-זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל-שְׂעֵר מִקְמוֹ. וַיִּגְמְהוּ כָּל-אֲנָשֵׁי עִירוֹ בְּאֶבְנִים... וְכָל-יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וַיִּרְאוּ" (דב' כא:יט-כא).

העובדה הזאת מאפשרת לנו לפרש, שר' יונתן מפנה אותנו לעניין דומה בזמן קדום, לאדם הראשון שנגזרה עליו מיתה בשל חטא האכילה מעץ הדעת, למרות האיסור המפורש. לפי מדרשי חז"ל, יש לשים לב לדמיון המפתיע בין הגיל שבו ניתן בכלל להעניש

7 משנה סנהדרין ח, ב (לפי הגמרא מדובר על חצי מנה. משקל זה שווה לכ-213 או 240 גרם, תלוי בדעות האחרונים, וחצי לוג יין = כ-300 סמ"ק).

8 בבלי סנהדרין עא ע"א.